

Kuvasta sanaa, sanasta kuvaa

Kai Mikkonen: Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä. Gaudeamus: Helsinki 2005. 443 sivua.

Kai Mikkonen on tehnyt oppineen teoksen kuvan ja sanan monenlaisista suhteista. Mikkonen on omien sanojensa mukaan koonnut kirjan aineiston hieman yli kymmenen vuoden aikana. Kuvan ja sanan vuorovaikutuksen parissa hän lienee painiskellut tätäkin kauemmin. Pitkällinen paneutuminen aiheeseen näkyy *Kuvassa ja sanassa*.

Kirja koostuu viidestä pääluvusta, joissa jokaisessa on kaksi tarkemmin kohdennettua alalukua. Ensimmäinen luku sisältää kuvan ja sanan vuorovaikutusta käsittelevän teorian kartoitusta. Mikkonen esittelee lukuisia näkökulmia, joissa on perusteltu yhtäältä kuvan ja sanan erityisyyttä ja toisaalta painotettu niiden samankaltaisuutta visuaalisesti havaittavina merkkijärjestelminä. Tästä erityisyyden ja samankaltaisuuden jännitteestä kumpuaa kuvan ja sanan suhteiden monitahoisuus. Mikkonen kokeekin olevansa vaikeuksissa kirjoittaessaan kuvan ja sanan erilaisista suhteista, jolloin kuva ja sana tullaan lähtökohtaisesti määritelteeksi toisistaan erillisiksi.

Kun visuaalista kulttuuria kielellistetään, astutaan väistämättä sanallisen koodaamisen alueelle, eikä kuvan ja sanan kaltaisten käsitteiden käytöltä voi välttyä aihetta koskevassa kirjallisessa esityksessä. Mikkosen ratkaisu on puhua kuvan ja sanan vuorovaikutuksesta, mikä

ei poista ongelmaa mutta korostaa erilaisten merkkijärjestelmien vaihtelevia suhteita ja prosessiluonnetta. Mikkosen mukaan kuvan ja sanan suhteen tulkinta edellyttää eräänlaista sosiaalista sopimusta siitä, miten ne tulisi merkkijärjestelminä ymmärtää (s. 36) – molemmilla kun voidaan periaatteessa ilmaista asioita kuin asioita. Tämän myötä kirjan jonkinlaiseksi punaiseksi langaksi nousee sen tarkasteleminen, kuinka kuvan ja sanan vuorovaikutus toteutuu kulloisissakin erityistapauksissa ja miten merkitykset noissa tapauksissa realisoituvat.

Kirjan toisessa osassa Mikkonen jäljittää kuvan ja sanan suhteen historiaa kolmen ajattelijan, 1700-luvulla vaikuttaneen saksalaisen kirjailijan G.E. Lessingin, psykoanalyysin isähahmon Sigmund Freudin ja ranskalaisen historiantutkijan ja filosofin Michel Foucault'n, kautta. Lessingin *Laokoon*-teoksen avulla Mikkonen hahmottaa valistuksen taideteoreettista murrosta, jossa kuva ja sana erotettiin toisistaan *ut pictura poesis* -periaatteen kustannuksella. Freudin uniteoria puolestaan jatkoi valistusajattelua siinä mielessä, että se samasti unikuivat tiedostamattomaan ja korosti kirjakielen analyttistä roolia mutta paljasti samalla näiden merkkijärjestelmien väistämättömän tunkeutumisen toistensa alueille. Foucault'n tiedonarkeologia taas toimi kuvan ja sanan suhteen historiallisten periodien avaajana.

Kirjan kaksi keskeisimmistä osaa, ”Sanoista kuvin” ja ”Kuvista sanoin”, sisältävät lukuisia tapausanalyyssejä kuvan ja sanan vaihtelevista suhteista sekä kuva- että sanataiteen historias- ta. Kuva-analyysien yhteydessä keskeisimmät näkökulmat liit-

tyvät sanojen rooliin kuvien osana sekä liikkumattoman kuvan keinoihin rakentaa kerromallisuutta. Sanataiteesta Mikkonen nostaa puolestaan esiin etenkin runoudessa toisinaan käytetyn keinon visuaalisoida ladonnalla tai layoutilla runon teemoja. Toinen tarkastelukohta on kuvauksen monimutkainen rooli kirjakerroksessa. Tarkemman analyysin kohteeksi on valittu joitakin tapauksia ekfrasiksesta, mikä tarkoittaa tunnetun visuaalisen taideteoksen käsittelyä kaunokirjallisessa teoksessa. Mikkonen koettelee ekfrasiksen ajatusta erityisesti Kari Aronpuron runon ”Oodi lampaalle” analyysillä.

Kirjan kaksi viimeistä päälukua keskittyvät kuvallista ja sanallista ilmaisua elimellisesti yhdistävien ikonotekstien analyysiin. Ensin kohteena on sarjakuva, erityisesti ranskalaistuneen jugoslaavin Enki Bilalin *Nikopol*-trilogia. Sarjakuvan jälkeen Mikkonen syventyy kuvakirjan problematiikkaan edellistä moninaisempien esimerkkien avulla. Kirja päättyy lyhyeen loppulukuun kuvan avoimuudesta semioottisena järjestelmänä.

Valintojen vaikeus

Mikkonen on todennäköisesti aiheensa parhaita asiantuntijoita Suomessa, joten ”virheitä” tai epätarkkuuksia teoksesta ei liiemmin löydy. Teorioiden ja kuva- ja tekstiesimerkkien tulkinnoista voi tietenkin aina olla monta mieltä. Kirjan mahdolliset ongelmat liittyvät kuitenkin ennen muuta siihen, kuinka lukija hyväksyy Mikkosen tekemät aiheenrajaukset ja näkökulmavalinnat.

Mikkonen tarkastelee kuvan

ja sanan suhdetta ensisijaisesti kirjallisuudentutkimuksen ja taidehistorian näkökulmista. Tämän seurauksena kirjallisuusnarratologia ja semiotiikka muodostuvat teoksen vallitseviksi teoreettisiksi viitekehyyksiksi. Kirjassa on myös lukuisia varsin perinteisiä teosanalyysejä kuvataiteen ja kirjallisuuden teksteistä.

Mikkonen käsittelee lyhyesti kognitiivista näkökulmaa kuvan ja sanan suhteeseen. Käsitteily jää kuitenkin melko pintapuoliseksi ottaen huomioon sen, kuinka paljon havainto-, kognitiivinen- ja neuropsykologia sekä kognitiotieteet ovat viime aikoina tutkineet erilaisten merkitysjärjestelmien havaitsemista, ymmärtämistä ja jäsentämistä. Olisikin ollut mielenkiintoista lukea enemmän kuvan ja sanan suhteen havaitsemisesta ja ymmärtämisestä toistuvien teosanalyyseiden ja käsittelevien sijaan.

Mediatutkijan näkökulmasta suurempi puute on audiovisuaalisen viestinnän sulkeminen kokonaan pois kirjan fokukselta. Kyse lienee välttämättömästä työekonomisesta rajauksesta, mutta sanallisen ilmaisun tarkastelu vain visuaalisena kulttuurina – kirjoitettuna, painettuna – määrittää teoreettisestikin kuvan ja sanan suhteita erityisellä tavalla. Kuvan ja sanan suhde saa uusia ulottuvuuksia, kun teoria laajennetaan painotuotteista ja maalauksista (liikuvan) kuvan ja äänen yhteyteen.

Vaikka *Kuva ja sana* lähestyy myös sanoja visuaalisuuden alueena, keskittyminen kirjallisuuden ja taidehistorian näkökulmiin sulkee uudemman visuaalisen kulttuurin tutkimussuuntauksen pitkälti kirjan ulkopuolelle. Tämä on siinä

mielessä outoa, että visuaalisen kulttuurin tutkimusta on kehitelty paljolti juuri taidehistoriassa. Visuaalinen kulttuuri laajentaisi tutkimusnäkökulmaa teos- tai tekstianalyyseistä tuotannon, kontekstien ja vastaanoton analyysiin.

Mikkonen pitäytyy kuitenkin kirjallisuudentutkimuksen ja perinteisen taidehistorian tekstilähtöisyydessä ja jättää kulttuurintutkimuksen, mediatutkimuksen ja elokuva- ja televisiotutkimuksen visuaalisen kulttuurin analyysit pois. Mikkonen kyllä viittaa esimerkiksi visuaalisen kulttuurin tutkimusta näistä näkökulmista Suomessa edistäneen Janne Seppäsen teokseen *Katseen voima* (2001) muttei Seppäsen uudempiin tutkimuksiin. Semiotiikasta hän unohtaa esimerkiksi Gunther Kressin uudemmat tutkimukset, joissa syvennyttään nimenomaan erilaisten merkitysjärjestelmien välisiin suhteisiin multimodaalisuuden käsitteen kautta.

Poissulkemiset herättävät kysymyksiä valintojen perusteista esimerkiksi kuvan ja sanan suhteen historiaa käsittelevässä luvussa kaksi. Luvussa rakennetaan toisaalta hieno kertomus kuvan ja sanan suhteiden historiasta antiikin ja sitä ihannoivan keskiajan *ut pictura poesis* -periaatteesta ja siirtymästä sanan ja kuvan eron korostamiseen valistuksessa. Freudilainen psykoanalyysi toimii puolestaan eräänlaisena linkkinä valistuksen ja Foucault'n tiedonarkeologisen näkökulman välillä.

Toisaalta tällainen kertomus jättää kysymättä, mitä tapahtuu nyt niin sanotussa postmodernissa kulttuurissa, jonka merkitysjärjestelmiä visuaalisen kulttuurin tutkijat ovat erityisesti analysoineet. Miksi juuri nämä teoretikot on valittu kuvan ja

sanan historian kiteyttäjiksi? Miksi esimerkiksi psykoanalyysin yhteydessä ei käsitellä Jacques Lacanin, jonka vaikutus on ollut elokuva- ja televisiotutkimuksessa valtava ja joka on tutkinut visuaalisuuden problematiikkaa huomattavasti eksplisiittisemmin kuin Freud uni-teoriassaan.

Lacanin jättäminen kirjan ulkopuolelle on siinä mielessä outoa, että Mikkonen kirjoittaa moneen otteeseen analysoimiansa tekstien aukkoisuudesta, merkityksen yli- tai alijäämästä ja puutteesta, joita Lacan-lähtöinen visuaalisen kulttuurintutkimus – esimerkiksi Kaja Silverman – on paljon pohtinut. Mikkonen on myös itse analysoinut Lacanin avulla kuvan ja sanan suhdetta muun muassa sarjakuvassa jo 1990-luvun puolivälissä. Turvautuminen Derridaan esimerkiksi Lacanin tai Deleuzen sijaan kertoo kirjoittajan vahvasta sitoutumisesta kirjallisuudentutkimuksen viitekehyyteen.

Sitoutuminen kirjallisuuden ja kuvataiteen viitekehyyteen puolestaan suuntaa teosanalyysejä korkeakulttuurisesti. Kirjassa ei juhlita arkisilla tai populaareilla esimerkeillä, vaikka siinä analysoidaankin yhtä mainosta ja paria sarjakuvaa. Korkeakulttuurisuus on selvä poliittinen valinta taidelähtöisen näkökulman puolesta, mikä voi toisaalta tuntua raikkaalta nykyisten populaaria syleilevien tutkimustrendien aikana. Toisaalta voidaan kysyä, olisiko toisentyypisistä esimerkeistä noussut esille muita mielenkiintoisia kuvan ja sanan vuorovaikutuksen ulottuvuuksia.

Komea oppineisuuden osoitus

Edellä mainitut valinnat eivät tietenkään vähennä Mikkosen teoksen arvoa. Kyse on rajauksista, joita on aina pakko tehdä. Tässä tapauksessa rajaamista olisi voinut harjoittaa vielä lisää, jolloin kirjasta olisi tullut tiiviimpi ja ehyempi kokonaisuus. Kirjassa kuvaillaan jopa liiallisella tarkkuudella melko samantyyppisiä kirjallisuus- ja kuvataidelähtöisiä teorioita ja käsiteluoitteluja. Teorioista olisi voinut tehdä enemmän synteesejä ja omia kiteytyksiä. Myös seikkaperäiset teosanalyysit saavat toisinaan liikaa tilaa ja katkovat keskeisiä argumentaatiolinjoja.

Toisaalta teorioiden ja käsitteiden yksityiskohtainen selostaminen antaa mahdollisuuden niiden syvälliseen reflektioon. Esimerkiksi Barthesin paljon toistettu ajatus sanoista kuvan merkitysten ankkuroijina saa kirjassa erinomaisia lisähuomioita, joihin jokaisen kuvan ja sanan suhdetta tutkivan kannattaa tutustua. Teosanalyysit ovat myös täynnä oivalluksia, joita ei välttämättä olisi syntynyt ilman lukuisten esimerkkitaustusten tutkimista.

Minua teorioiden, käsitteiden ja analyysien vyöry kuitenkin jossain määrin häiritsi tehden lukukokemuksesta raskaan. Kirjan punaista lankaa on vaikea löytää, ja kirjoittajan oma ääni katoaa usein laajojen referaattien varjoon. Tämän takia en usko yhtä kerkeästi kirjan soveltuvuuteen esimerkiksi mediakasvatuksen apuvälineeksi kuin sen takakansiteksti mainostaa. *Kuva ja sana* on suunnattu ennen muuta tutkijoille, joille se toimii erinomaisena johdatuksena, lähdeteoksena ja

ideoiden aarreaittana kirjallisuus- ja kuvataidelähtöiseen kuvan ja sanan suhteen tutkimukseen. Myöskään elokuva- ja televisiotutkijoiden tai joukkoviestinnän tutkijoiden ei kannata karsastaa kirjaa, vaikka siinä ei suoranaisesti käsitellä audiovisuaalista viestintää, populaarikulttuuria tai joukkoviestintää. Monia kirjan ajatuksia on mahdollista soveltaa kuvan ja sanan suhteen tarkasteluun viestintävälineestä tai esitysmuodosta riippumatta.

Kuva ja sana on kaikkiaan huolellisesti kirjoitettu ja tehty. Erityismaininnan ansaitsevat huolella valitut kuvat, joista tosin osa on monista muista yhteyksistä vähän liiankin tuttu (esim. Velázquezin *Las Meninas* ja René Magritten *Ceci n'est pas une pipe*). Mikkosen urakka on omalla alueellaan kansainväliset kriteerit täyttävä tutkielma, jota kukaan kuvan ja sanan suhteesta kiinnostunut ei voi sivuuttaa.

Juha Herkman